

Т. С. ЦЫБАНАВА

НАЦЫЯНАЛЬНА-МОЎНАЯ ІДЭНТЫФІКАЦЫЯ ПЕРСАНАЖАЎ У ІНТЭРМЕДЫЯХ XVIII СТ.

Новая беларуская мова — гэта мова на народна-гутарковай аснове. Звычайна навукоўцы вядуць яе адлік ад твораў XIX ст. Аднак народна-гутарковая аснова прасочваецца і ў творах, якія пісаліся навучэнцамі і выкладчыкамі ў навучальных установах таго часу ў якасці практыкаванняў па рыторыцы і піітыцы, — так званых школьных драмах.

Акрамя сур'ёзных драматычных твораў, ставіліся і камедыйныя сцэнкі альбо спектаклі, дзе героі (Цыган, Ліцвін, Раскольнік, Мужык, Селянін) былі носьбітамі пэўнай гаворкі. Гэта рабілася аўтарамі наўмысна, бо жывая гаворка — прастамоўе — стварала не толькі пэўны камічны эффект на фоне літаратурнага маўлення (часцей за ўсё польскага), але і спрыяла стварэнню вобраза: сведчыла аб паходжанні, пэўным сацыяльным статусе і ўзроўні адукаванасці героя.

Усе гэтыя творы з'яўляюцца макаранічнымі, што яскрава паказвае адметнасць часу: суіснаванне беларускай мовы побач з іншымі славянскімі мовамі. Паводле трапнага выказвання прафесара А. Мальдзіса, Беларусь у гэты час была сапраўдным літаратурным Вавілонам «на адносна невялікай тэрыторыі». «Асноўнай літаратурнай мовай з'яўлялася тады польская мова. Хаця ствараліся і выдаваліся кніжкі таксама на мовах стараславянскай, лацінскай, яўрэйскай, нямецкай, французскай, у рукапісныя зборнікі ўлучаліся тэксты па-ўкраінску, па-літоўску і па-татарску. Пасля 1772 г., і асабліва ў 90-я гады, актыўна распаўсюджвалася руская мова» [3]. Для паўнаты карціны шматмоўнасці сітуацыі напісання твораў заўважым, што асобныя прадметы ў гэтых навучальных установах выкладаліся на латыні, царкоўнаславянскай, польскай мовах.

У XVIII ст., калі беларуская мова займае маргінальнае становішча ў дзяржаве, калі напісанне па-беларуску не рэгламентуецца ніякімі нормамі, у аўтараў маецца шмат патэнцыяльных магчымасцей для адлюстравання асаблівасцей народнай гаворкі [5, с. 94].

У XVIII ст. большая частка твораў запісана лацінскай графікай польскай мадыфікацыі. Твораў таго перыяду, напісаных кірылічнай графікай, значна менш. Мы аналізавалі камедыі пад умоўнымі назвамі «Селянін на споведзі» і «Селянін у касцёле», якія ставіліся ў Смаленскай семінарыі, а таксама непашпартызаваныя па месцы стварэння «Интерлюдіи, или между вброшенная забавная игральница». Почырк першага зборніка адносіцца, па вызначэнні В. М. Шчэпкіна [8, с. 142], да скарапісу віленскага тыпу, почырк другога — да кіеўскага, што дазваляе выказаць меркаванне адносна

стварэння яго ў асяродку Кіева-Магілянскай акадэміі, дзе навучалася няма-ла выхадцаў з беларускіх земляў.

Героі «Интерлюдіи, или между вброшенная забавная игралища» — гэта Раскольник, Ліцвін і Чорт. Кожны з іх мае пэўныя асаблівасці гаворкі.

Мова Раскольника максімальна набліжана да кніжнаславянскай традыцыі. Тым самым аўтар падкрэсліваў адукаванасць персанажа. Нават у графічным афармленні яго рэплік сустракаюцца словы з цітлам — *нѣи^х*, *сѣи^х*, *ѣвѣцѣ*, часцей, чым у іншых гаворках персанажаў, выкарыстоўваецца літара *ук* — *Ѹ*.

Нягледзячы на тое, што ўсходнеславянскім мовам увогуле характэрна поўнагалоссе, сустракаюцца царкоўнаславянскія няпоўнагалосныя формы — *брады*, *(на) главахъ*, *времена*, *премѣнили* (= перамянілі), *во градѣ*. Усходнеславянскаму пачатковаму *ро-* адпавядае стараславянскае *ра-*: *разпространити*, *разоряе*. Царкоўнакніжныя элементы асабліва заўважаюцца пры аналізе лексічных асаблівасцей. Гэта не толькі словы рэлігійнай тэматыкі: *антихрист*, *апостолъ*, *вѣра*, *пророкъ*, *паства* і інш., але і стараславянізмы, якія мелі іншы гутарковы адпаведнік: *зрѣли* ‘бачылі’, *ныне* ‘зараз’, *не токмо* ‘не толькі’, *наипаче* ‘тым больш’, *платіе* ‘адзенне’, *недоумеваемъ* ‘дзівімся, не разумею’, *яскиня* ‘пячора’.

На граматычным узроўні кніжнаславянствам з’яўляюцца архаічныя формы назоўніка тв. скл. мн. л.: *правила сѣи^х о^тцѣ*; форма імперфекта — *подоваше*, архаічная форма 1 ас. мн. л. нетэматычнага дзеяслова *вѣдѣти*: *не вѣмы*, адмоўе пры звязцы цяперашняга часу: *Нѣсть сѣсенія*, а таксама значная колькасць дзеепрыметнікаў (*оудален^{ны}*, *изверже^{ны}*, *гонимы*) і дзеепрыслоўяў (*ицѣци*, *извлекше*).

Разам з тым, безумоўна, гэты персанаж з народу. Чаго варты яго простамоўныя параўнанні: *Ѵвѣцѣ ходятъ я^к облѣзаны*, *Вмѣсто главны^х волос^б носят^т парѸки* (,) *будто нѣ^мцы поганы*.

Мова Цыгана набліжана да ўкраінскай гаворкі. Па-першае, гэта выражана такімі фанетычнымі з’явамі, як пераход *л* у *ў* на канцы дзеясловаў мінулага часу абвеснага ладу — *ходивъ*, *завѣтав*, *заставъ* і г. д. Сустракаецца ўжыванне *и* на месцы спрадвечнага *ѣ* (*видна*). Пад уздзеяннем губнога [б] адбылася і лабіялізацыя галоснага (*було*), што з’яўляецца вызначальным для ўкраінскіх, а таксама палескай зоны беларускіх гаворак. Украінізмы адзначаны на лексічным (*злякаешъ* ‘спалохаеш’) і граматычным (выкарыстанне клічнага склону назоўніка: *ли^твине*, *сѣе*) узроўні.

Мова Ліцвіна. Аўтар дастаткова шырока адлюстравваў у гаворцы персанажа менавіта цеканне і дзеканне — *дзикови^{ны}*, *выдзираць*, *маць*, *бу^азь*. Дзеканне ўжываецца непаслядоўна, таму пацверджанне — існаванне 2 варыянтаў напісання аднаго слова: *выдзираць* і *выдирать*. З 8 магчымых выпадкаў дзекання ў тэксце адлюстравана 6 (*пидзюм*, *дзѣцина*, *наводзиць*, *дзи-*

ковінны, дзѣци). Гэта значыць, што з'ява адлюстравана на 75 % з магчымых 100 %. Графічна дзеканне перадаецца праз дыграф **дз**.

Цеканне ўжыта 6 разоў з магчымых 7: *дзѣцина, дзѣци, маць, наводзиць, выдзираць, ця* (энклітычная форма займенніка *цябѣ*). Такім чынам, з'ява цекання адлюстравана ва ўрыўку на 85 %.

У мове Ліцвіна сустракаецца з'ява, якая вельмі нагадвае дыялектнае цоканне: *науцць, не ворцы, цорт*. Аканне ва ўрыўку «Интерлюдіі...» не адлюстравана. Яканне адлюстравана толькі ў адным выпадку ў гаворцы Цыгана (*залаѣла*) — 11 % (з 9 магчымых адлюстравана 1 раз).

Адлюстраванне пераходу **в** у **ў** на пачатку слоў і прыназоўніку **вз** становіцца ў XVI ст. правапіснай нормай старабеларускай пісьменнасці. Наяўнасць гука [ў] у кірыліцы можа быць адлюстравана праз ужыванне літары **в** на месцы спрадвечнага [л] альбо [у] і літары **у** замест спрадвечнага [в]. Літара **ў**, якая выкарыстоўваецца ў сучаснай беларускай мове, увайшла ва ўжытак толькі напрыканцы XIX ст. Ва ўкраінскай мове на месцы гука [ў] заўсёды пішацца літара **в**. У «Интерлюдіі...» на месцы гука [ў] часцей сустракаецца літара **в**. З'ява пераходу гукаў у гук [ў] адлюстравана непаслядоўна і закладзена ў гаворку Цыгана з Ліцвінам. З 14 магчымых выпадкаў адлюстравана 8, што складае 57 %.

Для параўнання мы ўзялі «Смаленскія камедыі», якія маюць дыялектнай асновай паўночна-ўсходнія гаворкі (мяккаэрасць, дысімілятыўнае аканне). Кірыліца магла б спрыяць напісанню, аналагічным традыцыям рускай арфаграфіі. Тым не менш, аканне ў камедыі «Мужык» адлюстравана на 89 % (*паганья, маяго, адзин*). Яканне — на 86 % (*мяне, ня лезь, цяперъ, заняли*). У камедыі «Селянін на споведзі» аканне адлюстравана на 86,4 % (*галавы, Каляды, прарока*), яканне — 86,3 % (*нявѣста, мянѣ, лягло*).

Дзеканне ў камедыі «Мужык» адлюстравана дастаткова паслядоўна — 95 % (*павидзися, пайдзись, идзи, дзюн, глядзи*), як і цеканне, якое адлюстравана на 94 % (*заиграюць, бацка, развяжиць, свисѣлачки*). У камедыі «Селянін на споведзі» дзеканне адлюстравана на 90 % (*дзицячи, людзи, Господзи*), цеканне — на 87,5 % (*спиць, свяцилѣлей, бацки*).

У помніку «Мужык» адлюстраванне гука [ў] адзначана на 75 % (*вжо, жалівся, попався, знашовъ, привизався, манистовъ*). Прычым часцей гэтая з'ява адлюстравана на канцы дзеясловаў прошлага часу адз. л. і на канцы назоўнікаў мужчынскага роду мн. л. р. скл. У камедыі «Селянін на споведзі» гук [ў] адлюстраваны на 100 % (14 выпадкаў: *лупивъ, усьѣ, удався*).

Такім чынам, у «Смаленскай камедыі» больш шырока і паслядоўна адлюстраваліся прыведзеныя з'явы. Але трэба ўлічваць той факт, што Смаленшчына ўваходзіць у тэрыторыю з беларускім паўночна-ўсходнім дыялектам і ў аснове маўлення персанажа — мясцовая гаворка. Што ж да «Интерлюдіі, или между вброшенная забавная игралища», то тут аўтар хутчэй за ўсё паказаў асаблівасці мовы немясцовага героя-беларуса.

ЛІТАРАТУРА

1. Булыка А. М. Развіццё арфаграфічнай сістэмы старабеларускай мовы. — Мінск, 1970.
2. Григорьева Т. М. Три века русской орфографии (XVIII–XX вв.). — Москва, 2004.
3. Мальдзіс А. І. Курс лекцый па гісторыі беларускай літаратуры // Беларускі калегіум [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: <http://bk.baj.by/belkulttrad/16maldzis.htm>. — Дата доступу: 18.04.2014.
4. Мечковская Н. Зачем одному народу две азбуки (кириллица и латинка в истории первого белорусского возрождения) // *Slaviaorientalis*. — 1998. — Rocz. 46. — № 2. — С. 277–292.
5. Ціванова Г. К. Да праблемы высвятлення дыялектнай асновы твораў беларускага пісьменства XVIII стагоддзя // Беларускае слова: дыялектнае і запазычанае: матэрыялы навуковых чытанняў, прысвечаных памяці Е. С. Мяцельскай. — Мінск, 2011. — С. 94–98.
6. Ціванова Г. К. Фарміраванне арфаграфічнай традыцыі ў ранніх помніках новай беларускай мовы // Беларуская арфаграфія: здабыткі і перспектывы: зборнік матэрыялаў рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 90-годдзю БДУ. — Мінск, 2012. — С. 87–92.
7. Ціванова Г. К. Пачатковы этап фарміравання новай беларускай літаратурнай мовы на народна-гутарковай аснове // Беларуская мова і мовазнаўства: XIX стагоддзе. Мінск, 2013. — С. 5–18.
8. Щепкин В. Н. Русская палеография. — Москва, 1967.